

Н. П. Гончарова

професор кафедри економіки
підприємництва Київського
національного економічного університету,
д-р екон. наук

ЕКОНОМІЧНА ЛОГІКА МІЖДЕРЖАВНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ

Мінливий світ, який відозмінює наші уявлення про право, міжнародні відносини, торгівлю, не може не впливати на розробку і прийняття нових концепцій у всіх галузях (сферах) людської діяльності. І це один із напрямів активної економічної інтеграції всіх суб'єктів господарювання і всіх рівнів управління для української економіки.

Логіка наукового аналізу даної проблеми припускає розгляд потенціалу української економіки для участі в сучасних інтеграційних процесах. Наш аналіз показує, що формування і реалізація напрямів інтеграції України у світове господарство відбувається в умовах поглиблення взаємозалежності країн, регіонів і субрегіональних економічних структур через інтенсифікацію товарної, фінансової, інвестиційної, валютної взаємодії.

Напрями економічних глобальних зрушень визначають країни-лідери за обсягами ВВП: США — 21 %, країни ЄС — приблизно 12 %, Японія — 8 %, Китай — 7 % (за прогнозами експертів у 2015 році на частку США буде припадати 18 %, країни ЄС — 16 %, Японію — 7 %, Китай — 10 %). Таким чином, зберігається і навіть підсилюється багатополуносність світової економічної системи, а, отже, і передумови для проведення іншими країнами диференційованої політики інтеграції. Тому багатовекторність як базова модель міжнародних взаємовідносин є українським феноменом, хоча все очевиднішою стає національна специфіка їхнього розвитку.

У цьому контексті важливими для України є євроінтеграція й участь в інших інтеграційних утвореннях, а також фактори — енергетичний, геополітичний, зовнішньої заборгованості. Проблема полягає у виборі напрямків інтеграції, часу і конкретних кроків. Розглянемо деякі варіанти такого вибору.

Що стосується перспектив співдружності в рамках Єдиного Економічного Простору (ЄЕП), то задачу вибору сучасної української стратегії і тактики варто розглядати в історичному контексті. Як відомо, спочатку на країни національної співдружності (КНС) були покладені дві функції: «амортизатора розлучення» і тимчасового об'єднання, що повинно було б заповнити геополі-

тичний вакуум, що утворився після розпаду СРСР; базису договірної процесу для формування об'єднання, що відповідало би інтересам усіх його суб'єктів. Немає сумнівів, що подібне «цільове навантаження» було дуже вагомим і, в основному, свою позитивну роль виконало.

Однак надалі країнами НС, внаслідок об'єктивних і суб'єктивних причин, наголос у зовнішньоекономічній сфері було зроблено на встановленні двосторонніх економічних зв'язків з розвинутими країнами, форсуванні процесу входження в європейські й інші регіональні економічні структури. Особливо показовою в цьому плані є політика зміцнення і розвитку інтеграції з Росією. Частка країн НС у російському зовнішньоторговельному обороті на сьогодні складає лише 19 % і, за прогнозами російських експертів, буде зменшуватися надалі. На країни ЄС припадає 32 % російського експорту і до 35 % імпорту. Західна Європа імпортує близько 41 % енергоносіїв Росії. Аналогічні підходи характерні і для зовнішньоекономічної політики більшості інших країн НС, хоча зберігається, а в окремих випадках і підсилюється, їхня торговельна залежність від Росії (по імпорту: Білорусь, Україна, Казахстан — понад 50 %, по експорту: Білорусь, Молдова — понад 60 %, Казахстан, Вірменія — понад 30 %). Узагалі, варто враховувати: по-перше, геополітичну різнонаправленість дій окремих країн при формуванні нових субрегіональних блоків, у значній мірі альтернативних традиційним відносинам; по-друге, політичну й економічну нестабільність більшості країн, що робить практично неможливим досить широке і повне узгодження взаємних інтересів внаслідок постійних багатобічних договорів; по-третє, різна якість моделей економічного і суспільно-політичного розвитку країн, що істотно ускладнює узгодження позицій; по-четверте, принципові відмінності в підходах сторін до змісту і темпів самої інтеграції, особливо щодо наднаціональних органів регулювання. При цьому співробітництво з країнами національної співдружності, а точніше його російський вектор був і залишається ведучим в українській зовнішньоекономічній політиці.

Однак сучасні економічні відносини України з країнами НС і насамперед з Росією перебувають у стані жорстких протиріч. Подібні протиріччя значно послабляють обидві сторони, але в більшій мірі Україну, і збільшують деіндустріалізацію на користь ресурсно-сировинної моделі. Зокрема, при відновленні єдності ВПК і металургії (трубної і шахтної) спільний виступ двох держав на зовнішніх ринках міг б сприяти технологічному прориву й усунув би непотрібну і штучну конкуренцію між ними.

Справді, протистояння з Росією, яка володіє колосальним науково-технічним, сировинним і культурним потенціалом, створення блоку з економічно відсталими Грузією і Молдовою, не можуть не привести до погіршення економічного становища країни. Функція антиросійського буфера суперечить справжнім інтересам України: вона несе колосальні витрати, одержуючи лише ілюзію свого «європейського вибору».

Варто також мати на увазі, що Україну як і Росію, ніхто особливо не прагне бачити у якості повноправного члена Європи, яка об'єднується. Заходу Україна потрібна перш за все як противага Росії, у зв'язку з чим і підігриваються її «єврострімкі» амбіції. Підсумок десятилітніх взаємин України з Заходом можна охарактеризувати як розчарування плюс зростаюча взаємна недовіра. Показово, що Джордж Сорос заявив: «Україна повинна зрозуміти, що геополітичне положення не може слугувати єдиною підставою для подальшого надання їй фінансової допомоги». Саме це підштовхнуло президента України на принципове висловлення в лютому 2002 р. про те, що зовнішньополітичний курс України повинний бути орієнтований винятково на Росію.

Розглядаючи сфери інтеграції України, варто мати на увазі сформований у рамках минулої економічної системи і сьогодні ще досить могутній інтеграційний потенціал. Звернемо увагу тільки на деякі його компоненти. Так, транспортна система України (включаючи горезвісні розміри залізничної колії) багато в чому «зав'язана» на Росію. Самостійно Україна здатна виробити тільки 20 % загального обсягу своєї продукції, інше залежить від імпорту і коопераційних зв'язків з Росією. 90 % українського експорту не є продукцією кінцевого споживання; 70 % російського експорту в Україну складають енергоносії. У свою чергу, Росія одержує більше 80 % валютної виручки від продажу нафти і газу, експортованих у 15 європейських країн по комунікаціях партнера. Половина її атомної промисловості працює для атомної енергетики України. Така взаємозалежність вимагає обопільної зацікавленості і нормального співробітництва. Економіка у значаному ступені залежить від енергетичного балансу країни, а той, у свою чергу, від російського експорту енергоносіїв. Тому взаємини України з Газпромом і РАО «СЕС Росії» неминуче виявилися найважливішою політичною домінантою двосторонніх відносин.

Таким чином, усі надії України на тепло, світло й енергію, як і раніше, пов'язані з Росією. Але на відміну від колишньої ситуації, сьогодні за це потрібно платити. Ситуація, що складається,

дає змогу припускати посилення позицій Росії в енергетичному комплексі України і реальну економічну інтеграцію в сфері електроенергетики.

Як бачимо, стратегічне партнерство між країнами можливе і реальне. Уже досягнуто домовленості про об'єднання енергосистем двох держав і в будівництві транспортного переходу через Керченську протоку, що з'єднає Кримський півострів із Краснодарським краєм. Даний проект має величезне геостратегічне значення як частина транспортної системи Кавказ — Європа через Росію. Однак усе ще передчасно говорити про серйозну інтенсифікацію інтеграційної взаємодії, хоча деякі кроки в цьому напрямі все-таки зроблені.

Стратегічне значення має створення російсько-українських ФПГ в енергетиці, авіабудуванні, кольоровій металургії, автомобілебудуванні. Значний резерв активізації російсько-українського співробітництва, у першу чергу в торгово-економічній сфері, — прикордонні і міжрегіональні зв'язки, основою яких є Програма міжрегіонального і прикордонного співробітництва Російської Федерації й України на 2001—2007 р. Її пріоритетні напрямки — проведення структурних перетворень економіки регіонів, створення спільних підприємств, координація діяльності наукових і навчальних закладів, організація регіональних російсько-українських інформаційних систем.

Нові суперечки і конфлікти в російсько-українських економічних відносинах виникають у наступних сферах: торгівлі на ґрунті конкуренції російських і українських виробників готовою продукцією на ринках КНС; розрахунках за газовий транзит і в цінах на енергоносії (через «непрозорість» схеми натуральної оплати транзиту постачаннями газу); установленні транзитних тарифів на передачу нафти з Казахстану в Україну через Росію і газу з Туркменії й Узбекистану в Україну через Росію; у питаннях російської участі в українській приватизації через зростаючу конкуренцію з боку західних компаній; експорті озброєння і наукомісткої продукції на ринки «третіх» країн і ін.

Таким чином, наведені факти підтверджують тезу про те, що головним пріоритетом у рамках російсько-українського стратегічного партнерства варто вважати економічне співробітництво, послідовне просування від пільгових умов режиму торгівлі до створення єдиного економічного простору, проведення спільної податкової, фінансової і митної політики, а також сприяння організації міждержавних фінансово-промислових груп, спільних підприємств і нових господарських структур, що уможливить за-

лучення позабюджетних коштів, належне реагування на зміну кон'юнктури зовнішнього і внутрішнього ринків. Важливим фактором у розвитку торгово-економічної взаємодії повинні стати нові можливості для транзиту через територію України російських енергоносіїв.

Щодо вибору напряму інтеграції України — ЄЄП чи ЄС — слід зазначити наступне. У сучасних умовах значно підсилюється конкурентний потенціал країн-членів Євросоюзу, а вектор євроінтеграції стає пріоритетним для країн Центральної і Східної Європи. Євроцентризм — найпривабливіший інтеграційний процес і для України, особливо після саміту в Копенгагені (1993 р.), коли була офіційно викладена позиція членів Євросоюзу щодо перспектив його розширення за рахунок країн колишнього Східного блоку. А також після підписання між Україною і ЄС Угоди про партнерство і співробітництво (1994 р.), у якій містяться положення про принципи і перспективи торгівлі товарами, критерії діяльності компаній, інвестування, системи розрахунків і рух капіталів.

Перспективи поступової інтеграції і співробітництва з Євросоюзом пов'язані як зі створенням кращих умов для збуту українських товарів шляхом розширення відповідних квот і поліпшення режиму торгівлі, так і з інтенсифікацією галузевого співробітництва. З одного боку, це може сприяти залученню в економіку України передових технологій, а з іншого боку — дозволить реалізувати потенціал вітчизняних високотехнологічних виробництв, зокрема, в аерокосмічній галузі, у сфері розробки і впровадження нових матеріалів, у медичній промисловості і т. п.

Однак варто мати на увазі, що позитивні процеси євроінтеграції вкрай ускладнюються об'єктивними і суб'єктивними факторами. По-перше, Україна набагато більша, у порівнянні з Польщею, Чехією, Угорщиною, Словенією, Кіпром, Болгарією, Литвою. Отже, її реальне включення в структури ЄС буде складнішим. По-друге, вона відносно «бідніша» /800-1000 дол. США ВВП на душу населення проти 17000 дол. США в середньому в країнах ЄС.

Існує ще один дуже важливий фактор — це проблематичність досягнення стабільної позитивної економічної динаміки. За офіційними даними, макроекономічні показники української економіки останнім часом демонструють досить ітенсивне економічне зростання. Однак ці показники поки не підкріплені закономірним зростанням соціально-економічних показників і найголовнішим із них — показником росту рівня життя населення.

Якою ж бачиться інтеграційна логіка України? Україна посідає друге місце в КНС після Росії за чисельністю населення (50 млн — станом на 2000 р.), обсягом ВВП (14,5 %) і третє місце за територією (604 тис. кв. км). Вона має всі галузі, властиві економіці великої європейської держави. Однак втрата повномасштабних господарських зв'язків із колишніми радянськими республіками призвела до катастрофічних наслідків для національної економіки, про що свідчать дані Доповіді про людський розвиток Програми ООН за 2000 рік за індексом розвитку людського потенціалу (ІРЛП), що розраховується виходячи з очікуваної тривалості життя, рівня освіти і реального ВВП на душу населення. Як свідчать матеріали Доповіді, Україна за 10 років опустилася з 54 на 91-е місце серед 174 країн світу. Середня тривалість життя зменшилася на 2,5 роки, ВВП скоротився більш ніж у двічі — 47 % рівня 1991 р. Зменшилися інвестиції в основний капітал (у 4 рази), роздрібний товарообіг (у 3 рази), продуктивність праці (у 2 рази). Тільки за 2000 р. купівельна спроможність середньої заробітної плати (найважливіший індикатор економічного здоров'я) знизилася на 10 %. «Тіньовий» сектор української економіки становить 50 % ВВП.

Ми, природно, враховуємо той факт, що приведені дані — це, певним чином, погляд «з боку». Природно також і те, що в останні три роки ситуація в українській економіці істотно змінилася і зміни ці мають позитивну тенденцію. Однак мета нашого аналізу полягає в тому, щоб показати економічну логіку і наявний потенціал для якнайшвидшого включення України в сучасні інтеграційні процеси в якості повноправного члена.

Звернемося до «внутрішнього» джерела — аналітичних досліджень Центру Разумкова. Оцінюючи політичні передумови і потенціал економічної інтеграції економіки України в ЄС, аналітики відзначають, що головна проблема української політики щодо участі в проектах інтеграції на європейському континенті полягає в наявності двох альтернативних, конкуруючих концепцій розвитку, значною мірою нейтралізуючих одна одну. Одна з них базується на пріоритеті інтеграції в ЄС, а інтеграційні процеси в рамках ЄЄП розглядаються лише в аспекті можливості створення зони вільної торгівлі. Інша концепція не заперечує євроінтеграційний курс нашої країни, але трактує його, по-перше, як тривалий процес; по-друге, як процес не вступу до ЄС, а формування спільного європейського економічного простору. Кожна з розглянутих концепцій має певну політичну, експертну і суспільну

підтримку. Однак мінливий баланс між цими групами обумовлює постійні і непередбачені коливання української інтеграційної політики.

Розв'язання колізії, яка виникла, нам бачиться в ретельному аналізі можливостей і перешкод розвитку інтеграційних процесів української економіки в напрямках як ЄС, так і СЕП

На жаль, розміри доповіді позбавляють можливості далі поглиблюватися в порівняльний аналіз, ми навели лише деякі, найбільш яскраві, на нашу думку, приклади зруйнованого, упущеного, не використовуваного інтеграційного потенціалу української економіки. Однак дозволимо собі торкнутися ще одного, дуже важливого аспекту сучасних інтеграційних процесів — прогнозування можливих сценаріїв цих процесів. І звернемо увагу на одну особливість економічних прогнозів, яку Дж. Сорос називає рефлексивністю. Прогнози, особливо зроблені відомими вченими, економістами і бізнесменами, стають новим самостійним фактором, який впливає на подальший розвиток. Ще Дж. Кейнс писав, що ідеї економістів і політичних мислителів — і коли вони праві, і коли помиляються — мають набагато більше значення, ніж прийнято думати; у дійсності тільки ці ідеї і правлять світом. Саме в даному контексті і проявляється відзначений ефект рефлексивності, сутність якого полягає в тому, що сам факт дослідження економічної системи може істотно змінити характер її поведінки. У сучасних умовах, коли інформація про будь-які економічні дослідження, висловлення вчених, гіпотези і моделі миттєво стають відомими більшості учасників ринку, моделі, відповідно до яких вони вибирають свою поведінку на ринку, можуть швидко змінюватися під впливом цієї інформації. Таким чином, виникає зовсім новий зворотний зв'язок: від економічних досліджень — до моделей прийняття рішень учасників ринку, взаємодії яких змінюють самі ринки, досліджувані економістами.

Знаючи цей ефект, можна «організувати» нестабільність і керувати інтеграцією з великою комерційною вигодою. Сенсаційні і радикальні прогнози, крім марнославства, можуть бути мотивовані цілком раціональним розрахунком. Таким чином, при аналізі можливих сценаріїв розвитку світової економіки варто враховувати такі обставини.

Світова економіка сьогодні ввійшла в зону нестабільності і перехідних процесів, коли траєкторія розвитку може вигадливо змінюватися. Знаходячись поблизу крапки біфуркації, важко розраховувати на одержання точного прогнозу розвитку. Тому слід, відкинувши вкрай сенсаційно-тенденційні прогнози (розквіт у Європі — руйнування в СЕП), вибирати такі стратегії розвитку,

які дозволять Україні одержати гарантовану вигоду від інтеграції навіть при несприятливому розвитку подій.

Отже, можна припустити, що інтеграційні процеси в Україні можуть розвиватися за такими сценаріями. Перший — перемога в Україні проамериканських сил, остаточна її інтеграція в зону атлантичного впливу як антиросійського буфера і транзитного транспортувальника сировинних ресурсів. Це безсумнівно, призведе до подальшої депопуляції населення (за десять років його чисельність в Україні вже скоротилася на 3 млн. чоловік), виснаженню технологічного потенціалу, практично повного «витоку мозків», зростання впливу радикально націоналістичних і профашистських сил, що може в кінцевому рахунку сприяти встановленню маріонеткового репресивно-націоналістичного режиму.

Інший сценарій — внутрішня мобілізація, у тому числі за допомогою російських партнерів, відновлення розірваних економічних відносин, створення великих фінансово-промислових груп у пріоритетних галузях промисловості, інтеграція наукових центрів, військово-промислових, енергетичних, металургійних і сільсько-господарських комплексів. У підсумку — входження України в Єдиний економічний простір і формування стратегічного партнерства в трикутнику Росія — Білорусія — Україна, що відповідає і національним і глобальним інтересам усіх його учасників.

При цьому, природно, ми не виключаємо варіанти інших інтеграційних рішень з іншими інтеграційними структурами світового співтовариства.

В. І. Захарченко

професор Одеського національного університету ім. І. Мечникова д-р екон. наук

О. В. Балаханова

аспірант інституту проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАН України

Г. С. Кіладзе

аспірант Одеського національного університету ім. І. Мечникова

**ПЕРСПЕКТИВИ ФОРМУВАННЯ ЕФЕКТИВНОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

Перетворення в українській економіці повинні розглядатись у межах цілісного соціально-орієнтованого механізму господарю-